

ГАГАУЗЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ БУДЖАКУ У XVIII – XIX ст.

Л.В. Чорна

*(кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)*

В статті аналізується процес колонізації гагаузов Буджака на протязі XVIII – XIX вв., а именно: періоди їх переселення, обустройства хозяйства. Особое внимание обращается на политику Российской империи относительно колонистов в обозначенный период.

The article analyzes the process of the colonization of the gagauzes of Budzhak during the XVIII – XIX cent., exactly: the periods of their relocation, resettlement of farm. The particular attention is paid to the policy of the Russian empire as to the colonists in the designated period.

Одним із важливих напрямів історичної й етнографічної наук є вивчення етногенезу та етнічної історії різних народів. Останні сто років формувалося і розвивається т. зв. гагаузнавство, про що свідчать праці Ф. Ангелі, Г. Атанасова, В. Григоровича, Г. Димитрова, В. Мошкова, О. Радової, Л. Покровської, А. Шабашова, М. Ярмоленко та ін. Важливими були і залишаються проблеми походження гагаузів, дослідження особливостей їх господарства, культури і побуту, родинних стосунків тощо. Значний науковий інтерес становить питання гагаузьких переселень та динаміка їх чисельності.

Аналіз джерел та опублікованої літератури дає можливість виділити основні періоди переселенського руху гагаузів у Буджак: XVI – перша половина XVIII ст., друга половина XVIII – початок XIX ст., 1819 – 1857 рр.

Гагаузьке переселення з Болгарії, Сербії та Греції розпочалося вже на початку XVIII ст. Причинами цього були: тяжкий економічний гніт як з боку турецьких чиновників, так і з боку місцевих поміщиків, соціальна нестабільність, релігійний тиск. Група гагаузьких родин із Північно-Східної Болгарії покинула країну і вирішила оселитися в Польщі. Однак там вони не затрималися і невдовзі прибули до Буджаку [1; 2].

Поштовхом до подальших переселень стали російсько-турецькі війни 1735-1739 рр., 1768-1774 рр., 1787-1791 рр. Поява на Балканах російських військ давала поневоле турками народам надію на звільнення. У майбутньому це виявилось у намаганні багатьох селян Болгарії та Сербії переселитися на територію Російської імперії.

Переселення гагаузів другої половини XVIII ст. носило стихійний характер. А. Скальковський зазначав, що вони селилися у фортецях Ізмаїл, Кілія, Бендери, Акерман (де якийсь час ще перебували російські гарнізони), у містах Кишиневі та Рені, на землях молдавських бояр та у ногайських (татарських) селах Буджаку [2, 5]. До остаточного виселення ногайців з Буджаку до Криму та Приазов'я у 1807 р. гагаузи «спокійно і дружно» проживали тут у сусідстві з ними [2, 15]. Доказом сумісного проживання обох народів є те, що назва більшості гагаузьких поселень ногайського походження, як-от: Кіоселі Мініот, Чебалакчі Татар, Алуат, Кукуріште, Хаджикіой, Казаякли, Комрат, Копчак, Чадир-Лунга та ін. Сприяла добросусідським стосункам також близькість мов обох народів, що належать тюркській групі. В офіційних джерелах гагаузи були зафіксовані як «задунайські переселенці». Згодом, у статистиці, їх часто помилково означували як греків, болгар, румелійців, македонців, у залежності від того, з якої території вони прибували [1, 9-12].

На цьому етапі відбулося дві хвилі гагаузьких переселень з-за Дунаю – з 1787 по 1791 рр. і з 1806 по 1812 рр. Враховуючи, що у змішаних болгарсько-гагаузьких поселеннях частка гагаузів складала десь 40%, а у молдавсько-гагаузьких – біля 25%, дослідники вказують на переселення у 1787-1791 рр. приблизно 5 тис. гагаузів [1, 31]. Близько 9 тис. гагаузів переселилося у Буджак під час російсько-турецької війни 1805-1812 рр. [3, 264]. У російській документації першої половини XIX ст. часто зустрічаються назви «старі» та «нові» переселенці. «Новими» називали тих, хто перебрався у 1806-1812 рр. й пізніше.

Під час переселення 1806-1812 рр. разом з гагаузами в Буджак прибували й болгарари [4, 30]. Однак вони селилися окремо один від одного, випадки створення змішаних поселень траплялися зрідка. Причиною цього був, ймовірно, розбрат між грецькою та болгарською церквами, що точився між ними на Балканах аж до кінця XIX ст. Переселившись на територію Буджаку гагаузи (прихильники грецької церкви) та болгарари (відповідно – болгарської) зберегли протистояння між собою. У селі Кірсово Бендерського цинута (перша назва – Башкюю) єдина церква була поділена на дві частини, в яких одночасно правили службу священники грецької та болгарської церков. Ховали своїх померлих родичів гагаузи і болгарари теж окремо [5, 156].

У кінці XVIII – початку XIX ст. гагаузи були розселені більш ніж у 63 поселеннях Бендерського, Гречанського, Кодрського та Ізмаїльського цинутів (повітів) Південної Бессарабії. В 42-х із них абсолютну більшість склали гагаузи. У списках задунайських переселенців зустрічаються кілька сіл, що мали одну назву, однак заселялися різними народами. Наприклад, Енікією Кодрського цинута (гагаузи) і Енікією Ізмаїльського цинута (болгарари), Татар Баурчі Гречанського цинута (болгарари) і Баурчі Бендерського повіту (гагаузи) [1, 89-90].

У травні 1818 р. задунайські переселенці звернулися до імператора Олександра I, який у той час перебував у Бессарабії, з проханням посприяти їхньому облаштуванню. Головний попечитель і голова Комітету іноземних переселенців Південного краю Росії генерал-лейтенант І. М. Інзов, зі свого боку, теж подав імператору власні міркування щодо покращення життя колоністів. Ці думки він сформулював у вигляді проекту Наказу.

Постановою Сенату від 22 березня 1818 р. колоністи були звільнені від підпорядкування місцевій владі, а Наказ імператора від 29 грудня 1819 року зрівняв гагаузьких переселенців у правах з іншими західноєвропейськими колоністами, які переселилися в Росію й отримали статус іноземних колоністів [6, 515-517]. Переселенці, котрі прибули до 1806 р., звільнялися від податків та повинностей терміном на 3 роки; переселенці, які прибули упродовж 1806-1812 рр. на 7 років звільнялися від податків та повинностей; колоністи, що прибули після 1812 р. – на 10 років. Від рекрутської повинності колоністи звільнялися на 25 років [7, 187]. З 1820 р., після закінчення пільгових років, задунайські колоністи повинні були щороку сплачувати до державної скарбниці 70 левів земської повинності (з 1827 р. турецькі грошові знаки були вилучені з обігу та замінені російськими рублями [8, 1]).

Також переселенці отримали право на перехід до купецького або міщанського стану, вилов риби у Дунаї, заняття торгівлею, організацію ярмарків, купівлю земельних наділів. Упродовж 1820-1863 рр. вони звільнялися від сплати податку на продаж вина. Кожна родина отримувала 60 десятин землі без права продажу, але із правом унаслідкування [9, 47-48].

Таким чином, гагаузи у складі «задунайських поселенців» отримали особливий соціально-правовий статус та адміністрацію, яка дозволяла безпосередньо звертатися до вищого керівництва імперії, оминаючи місцеву владу Бессарабської області. Колоністи мали усі умови для збереження своєї мовної ідентичності, що сприяло утворенню у майбутньому гагаузького регіонального етносу.

У 1819 р. під час нового адміністративного поділу на чотири округи (Прутський, Кагульський, Ізмаїльський та Буджацький) сюди повністю увійшли гагаузькі поселення колишніх Бендерського й Ізмаїльського цинутів (всього 36 сіл). Гагаузькі села Гречанського і Кодрського цинутів залишилися поза межами округів. Поступово, протягом XIX ст., мешканці цих сіл асимілювалися [1, 91].

За відомостями П. Кеппена, на третьому етапі переселення 1819-1857 рр. гагаузи склали понад 31% «задунайських переселенців». На думку А. Клауса, «благоустрій гагаузьких господарств в області, їх садиб мали вельми високий рівень, що заохочувало їх земляків переселятися до Бессарабії» [5, 278]. Упродовж 1850-1851 рр. їх чисельність зросла з 22 до 28,2 тис. осіб, які мешкали у 22 селищах. За переписом 1897 р., гагаузами визнало себе 59 тис. осіб [7, 196].

Господарське освоєння цілиного Буджацького степу відбувалося у складних умовах. У середньому сім'я колоніста отримувала 50 десятин землі й тривалий час експлуатувала її як пасовища для великої рогатої худоби, коней і овець, що їх пригнали з собою під час переселення. Тваринництво у гагаузів мало напівекстенсивний характер. Поширення

вівчарства тут пояснюється не лише господарськими причинами. Серед колишніх християнських підданих Османської імперії набуло поширення травневе свято Хенделезі (християнізований варіант ісламського свята Ід-аль-адха або Курбан-Байрам), на яке кожна гагаузька родина повинна була зарізати вівцю та пригостити родичів і сусідів. Тому вівчарство було не тільки господарською, а й релігійною часткою культури поселенців. Вівця символізувала добробут і лише незаможні родини (у 1846 р. таких було 19%) не мали овець.

Однією з перших форм капіталістичного підприємництва в сільському господарстві була кишла (тваринницька ферма з вигонами для тварин та житловими будовами для пастухів та найманих робітників). З 1820-х рр. з'являються заможні власники худоби – Кирил Мінко, Дмитро Казанирський, Дойчо Дедев, які володіли тисячними поголів'ями овець.

З часом у гагаузів починає розвиватися і землеробство. Спочатку це було освоєння невеликих площ під пашню для вирощування зернових культур, необхідних для споживання родини. З кожним роком площа розорюваних земель збільшувалася. Це було спричинено зростанням кількості населення, а також, необхідністю сплачувати урядові кредити та земельні податки (після закінчення пільгових років). Освоївши пустища Буджацького степу, задунайські переселенці впритул підійшли до запровадження нових прийомів в агротехніці. Використовуючи свій колишній досвід, вони почали займатися садівництвом, городництвом, виноградарством, вирощуванням баштанних культур.

Гагаузи та інші переселенці успішно застосовували традиційні прийоми і навички обробки землі, використовували різноманітні сорти зернових: ярову пшеницю-арнаутку, чечевицю, кукурудзу, просо, ячмінь; бобові культури. Виділялися достатні площі землі під олійні та технічні культури – соняшник, ріпак, льон, коноплі. Достатньо легкій організації землеробства сприяло те, що весь цикл польових робіт у Буджаку не відрізнявся від аналогічного у болгарських землях.

Лише з 1830-х рр. набуває розмаху товарне землеробство. У цей період відбувається постійне розширення площ під посіви ярової й озимої пшениці, що було викликано підвищенням попиту на цю продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках. Економічне становище гагаузів, як і інших іноземних колоністів Бессарабії, було набагато кращим від інших категорій місцевих селян. У середині XIX ст. 47,5% гагаузьких господарств можна віднести до заможних, 49,9% – до середняків і лише 2,5% – до бідних [5, 223].

Важливою проблемою, з якою зіштовхнулися іноземні колоністи, були досить складні нестабільні кліматичні та погодні умови Буджацького степу. Особливо докучало безводдя. В таких умовах постало завдання накопичувати й зберігати зернові резерви. Спочатку селяни за власною ініціативою почали запасатися продовольчим зерном та насінням на випадок неврожаю. Його зберігали в облаштованих спеціальним чином земляних ямах, а пізніше – у коморах. Частину зерна могли залишати необмолоченим у скиртах. У 40-х рр. XIX ст. російський уряд розповсюдив на територію краю дію Положення про забезпечення продовольством селян, яке регулювало правила запровадження центральних магазинів, порядок роздачі продовольчої допомоги, способи оновлення хлібних запасів та звітність у цій справі [10]. У кожному гагаузькому селі був створений такий хлібний постачальний магазин. Одночасно з зерновими запасами створювався також громадський продовольчий капітал – збір до нього складав 48 коп. з кожної ревільської душі. Він зберігався в Одеській конторі комерційного банку. Практика створення зернових й грошових запасів проіснувала до столипінської реформи початку XX ст.

Економічному добробуту гагаузів сприяв принцип общинного землекористування, з його взаємодопомогою й об'єднанням тяглової сили та реманенту для спільного вирішення господарських завдань. Вагоме значення мали великі земельні ділянки, податкові пільги, сприятливі кліматичні умови, становлення загальноросійського та європейського ринків, зростання попиту на сільськогосподарську продукцію Бессарабії. В середині XIX ст. у гагаузів помітною стає тенденція до формування фермерських посімейних господарств, однак цей процес не став головним. Переважна більшість селян-колоністів були дрібними та середніми товаровиробниками.

З 1870-х рр. на територію Бессарабії поширився вплив буржуазно-демократичних реформ. За земельною реформою гагаузи, як і інші колоністи, втратили пільги. Вони отримали статус селян-власників з правом викупу землі протягом 20 років. З ростом населення і процесом виділення молодих сімей продовжувалося дроблення селянських наділів, що збільшувало відсоток малоземельних та безземельних селян. Якщо на початку XIX ст. середній земельний наділ становив 50 дес., у 1875 р. – 20 дес., то у 1905 р. тільки 12 дес. [5, 225]. Скорочення наділів і пов'язана з цим економічна невивідність та, навіть, збитковість господарств, призвели до поширення з 80-х рр. XIX ст. оренди землі. Поступово у господарствах гагаузів та інших колоністів з'являються сільськогосподарські машини: жатки, механічні віялки, сіноворушилки, т. зв. бессарабсько-болгарські плуги (серійно виготовлялися на заводі німецького підприємця І.Гена в Одесі).

Таким чином, до кінця XIX ст. відбуваються суттєві зміни у економічному виробництві гагаузів-переселенців, що змусило їх відмовитися від традиційних форм господарювання і пристосовуватися до нових економічних реалій.

1. Радова О.К. Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX в.). – Кишинев-Комрат, 2001.
2. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк. – Одесса, 1848.
3. Ярмоленко М. І. Поселення гагаузів у Придунав'ї //Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 1998. – Вип. 3.
4. Грек И. Население в болгарских и гагаузских поселениях Бессарабии в XIX – нач. XX в. По демографическим и антропонимическим данным. (На примере села Гюльмян /Дюльмен) // Одесская Болгаристика. – 2007-2008. – № 5–6.
5. Гагаузы /Отв. ред. М.Н. Губогло, Е.Н. Квилинкова; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН; Ин-т культурного наследия АН Молдовы. – М., 2011.
6. Новаков С.З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857-1918). – Кишинев, 2004.
7. Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в.: Этнографические и социально-демографические процессы. – Кишинёв, 1979.
8. К.У. «Ізмаїльський архів». – Ф.1. Аккерманская городская дума г. Аккерман Бессарабской области, с 1873 г. – Бессарабской губернии 1815-1917 гг. – Оп.1. – Д.323. Указ Бессарабского областного правительства от 10 декабря 1827 г. об изъятии из обращения турецких денежных знаков – левов и пар. – 13.12. 1827. – 2 л.
9. Дерментли А.К. Албанцы на Юге Бессарабии (конец XVIII – 90-е гг. XX ст.). К 200-летию с. Жовтневое (Каракурт) посвящается. – Львів, 2011.
10. Высочайше утвержденное Положение о обеспечении продовольствием государственных крестьян: Именной указ № 15386 от 16 марта 1842 г. // Полное Собрание Законов Российской Империи. – СПб., 1843. – Собрание II. Отделение I. Т. XVII.